

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, доктора наук з державного управління, професора Ченцова Віктора Васильовича на дисертацію Лясковської Світлани Петрівни “Діяльність органів ВУНК-ДПУ УСРР у галузі економіки: політико-організаційні основи та специфіка (1921–1928 рр.)”, представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

1. Актуальність теми дисертації, зв’язок з науковими програмами, темами.

Життєдіяльність людства, включаючи історичну ретроспективу, неможливо уявити поза економічними процесами. Отже, неважко зрозуміти природу нашої зацікавленості економікою як такою та її історією. У періоди ж осмисленого реформування економічних основ, а також при переході від архаїчного суспільства до сучасного, демократичного надзвичайно актуальною стає проблема боротьби зі зловживаннями та злочинністю в економічній сфері. Запорукою успіхів у такій боротьбі може бути принципова позиція громадянського суспільства та держави, яка теоретично має захищати економічні інтереси своїх громадян за допомогою спеціальних органів. Для сучасної України така проблема надактуальна, тому є сенс вивчати та використовувати будь-який відповідний історичний досвід включно із вітчизняним. З огляду на вищевикладене, дисертаційне дослідження С. П. Лясковської “Діяльність органів ВУНК-ДПУ УСРР у галузі економіки: політико-організаційні основи та специфіка (1921–1928 рр.)”, яке апелює до досвіду доби нової економічної політики, набуває яскраво вираженої актуальності.

Наукова ж актуальність дослідження визначається тим фактом, що вітчизняна та закордонна історіографія, присвячена діяльності радянських спецслужб, із певних причин приділила недостатню увагу саме економічному напрямку цієї діяльності. Принаймні комплексні дослідження спеціальних

економічних підрозділів надзвичайних комісій та структур Державного політичного управління УСРР фактично відсутні. Отже, сама постановка такої наукової проблеми містить ознаки новизни. Ця дисертаційна робота безперечно доповнює загальні уявлення про багатогранну діяльність комуністичних спецслужб у цілому. Немає сумніву, що вітчизняні історики, як мінімум, із 1991 р. тримають економічні підрозділи НК-ДПУ у полі своєї уваги, але до цього часу діяльність останніх, у цілому, досліджувалася скоріше фрагментарно, переважно у контексті загальної реалізації функцій даного силового відомства.

Треба визначити чіткість поставлених автором завдань у реалізації мети дослідження. Хоча, на наш погляд, необхідно було проводити дослідження від загального до конкретного, наприклад, від аналізу чинників державної економічної політики до місця органів ВУНК-ДПУ УСРР у системі державного регулювання економіки до реконструкції процесу організаційного становлення економічних підрозділів, особливостей процедури розслідування кримінальних справ органами ВУНК-ДПУ.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках держбюджетних тем відділу історії України 20 – 30 рр. ХХ ст. Інституту історії України НАН України «Суспільство і влада в радянській Україні (1920 – 1928 рр.)» (0111U000209), а також відділу з розробки архівів ВУНК - ДПУ – НКВС – КДБ при Президії НАН України «Людина і суспільство в діяльності спецслужб: радянська Україна 1920 – 1970 рр.» (0111U006674), «Соціум УСРР – УРСР в умовах державного терору радянської доби 1917 – 1950-х рр.» (0114U007377).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність.

Здійснене дослідження є доволі ґрунтовним за кількістю окремо проаналізованих аспектів загальної проблеми. Тільки ознайомлення з переліком дослідницьких завдань, які перед собою поставила дисертант, свідчить про масштабність здійсненої нею роботи. Про це ж свідчить і вагомий список використаних джерел та літератури, що містить 900 позицій, включаючи 373 опрацьовані справи 46 фондів шістьох вітчизняних та одного закордонного архівів. Зауважимо, що значну частину цього списку становить література,

видана безпосередньо в досліджуваний період, що в комплексі з використаними архівними матеріалами дозволило авторові запровадити в науковий обіг та дослідити важливі, але маловідомі до цього науково-історичні факти.

Слід зауважити, що з формальної точки зору автор дисертації намагалася виконати максимум вимог, які висуваються в наш час до науково-історичних досліджень, починаючи з дотримання базових принципів науковості, об'єктивності та історизму. Цілком продуманими можна вважати назву і структуру роботи. Розуміючи багатовимірний характер об'єкта свого дослідження, С. П. Ляковська доволі точно й адекватно розкрила цю особливість у структурі роботи, яку цілком доречно віднести до явного позитиву останньої. Як бачимо, структура логічно об'єднує об'єкт дослідження та окремі аспекти досліджуваного предмета, забезпечує логічну послідовність, системність аналізу, достатню деталізацію, гарантуючи й достовірність загальних висновків.

Заслуговує на увагу здійснена дисертантом при аналізі історіографії проблеми класифікація наукових праць дослідників попереднього часу (с. 16). На нашу думку, С. П. Ляковська демонструє, таким чином, розуміння того, що досліджувана нею тема є вельми складною, містить багато аспектів, рівнів, має неоднозначний історичний контекст, урахування якого вкрай важливе з точки зору досягнення кінцевої дослідницької мети. Кожна виділена здобувачем група наукових праць проаналізована, між тим, у хронологічному порядку. Такий підхід дозволив дисертантові максимально охопити та врахувати історіографічну спадщину, підійшовши до повного розуміння вивченості проблеми на цей час.

Зауважимо, що при аналізі джерельної бази досліджуваної проблеми (підрозділ 1.2 “Джерела та їх інформативні можливості”) здобувач, використовуючи джерела, ґрунтовно, вдумливо розкриває інформаційний потенціал кожного, з'ясовуючи, так би мовити, коефіцієнт їх корисної дії для дослідження проблеми. Дисертантом урахований максимум опублікованих збірок документів та матеріалів, що мають відношення до теми, не кажучи вже про масштабну пошукову роботу в архівосховищах. До позитиву здійсненого дослідження слід зарахувати активне й доречне використання різноманітних, у першу чергу, відомчих статистичних даних (с. 45–48), які не просто

прикрашають роботу, а переконливо підсилюють ті чи інші проміжні чи завершальні авторські висновки, положення, погляди. Важливим видом опрацьованих в архівах джерел, безперечно, є кримінальні справи (с. 49–51), за якими можна персоніфікувати ті чи інші процеси, дізнатися не тільки про перелік явних та уявних економічних злочинів, але й розкрити сутність оперативної роботи економічних підрозділів ВУНК-ДПУ, а також отримати інформацію про особливості економічного, соціального, правового життя радянського суспільства відповідного часу. Залучення матеріалів, які раніше були поза увагою дослідників, наприклад таких, як документи Іноземного відділу ДПУ-ОДПУ або так звані літерні справи, свідчить про системний підхід у дослідженні діяльності органів ВУНК-ДПУ в економічній сфері.

Аналіз історіографічної та джерельної бази привабливий тим, що автор може порівняти дослідження, які були у відкритому доступі, з тими, що приховувалися за грифами обмеження.

Безумовно, хотілося б бачити більш розгорнуту класифікацію саме документів органів ВНК-ДПУ, особливо того масиву, що вперше вводиться дослідниками в науковий обіг, але ми розуміємо, що джерелознавчий аналіз не входив до пріоритетів дисертаційної роботи.

3. Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях.

Дослідження С. П. Лясковської має достатнє формально-логічне підґрунтя: текст насичений як історичною, так і науково-дослідною термінологією, причому більш специфічні чи маловживані терміни автор намагається дефініціювати, як і логічно пояснити всі причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами, процесами та подіями. Привертає увагу намагання здобувача уникати розповсюджених штампів і кліше, що зайвий раз підтверджує об'єктивний характер проведеного дослідження.

Намагаючись сформулювати повне уявлення про економічний напрям діяльності ВУНК-ДПУ, автор дисертації цілком виправдано застосувала метод системності. Вона, зокрема, намагалася висвітлити повний цикл оперативної

роботи досліджуваних нею економічних підрозділів надзвичайних органів влади. Отже, цілком виправдано, що третій розділ присвячено висвітленню особливостей та форм оперативної роботи економічних підрозділів ВУЧК-ДПУ УСРР, четвертий – конкретних напрямів діяльності цих структур із захисту економічних інтересів правлячого режиму, у тому числі боротьби із посадовими зловживаннями, контрабандою, фальшуванням монет, порушеннями валютної монополії радянської держави тощо, а п'ятий розділ – особливостей інформаційно-аналітичної роботи економічних підрозділів ВУНК-ДПУ УСРР.

Аби застосований метод системності міг дати більший дослідницький ефект, С. П. Ляковська у другому розділі логічно розкриває не один, а кілька рівнів безпосереднього контексту досліджуваного предмета, зокрема нову економічну політику як таку та карально-репресивну систему більшовицьких надзвичайних органів, пропонуючи при цьому власну інтерпретацію тогочасного радянського права, особливо в частині так званих економічних злочинів. Аби така інтерпретація була точною і змістовною, здобувач показала сутність соціально-правової політики більшовиків непівської доби. Конкретизуючи правові орієнтири діяльності економічних підрозділів ВУНК-ДПУ, дисертант вдало продемонструвала специфіку формування радянського права на основі ідеології правлячої партії, тобто фактично висвітлила процеси підміни режимом права як такого ідеологічно-політичною доцільністю, що робило значну частину суспільства потенційним злочинцем (у цьому випадку - в економічній сфері) в очах влади. Логіка розбудови диктатури змушувала режим наділяти надзвичайні органи максимумом найрізноманітніших функцій, включаючи контроль над економічними процесами.

С. П. Ляковській вдалося врахувати, на наш погляд, найбільш важливі внутрішні та зовнішні чинники непу; ставлення правлячого режиму до капіталу в цілому; взяти до уваги всі можливі джерела прибутків до державної скарбниці, що дає достатньо повне уявлення про особливості економічних відносин між більшовицькою державою та населенням. Вона переконливо доводить, що специфіка діяльності економічних підрозділів ВУНК-ДПУ УСРР доби непу визначалася двома основними чинниками: поточною економічною політикою

влади (в тому числі застосуванням позаекономічних важелів впливу та широким обмеженням громадянських прав виробників і репресіями проти них) та набутим карально-практичним досвідом органів НК за доби “воєнного комунізму”.

Чудовим прикладом застосування дисертантом принципів об’єктивності та історизму є здійснений нею аналіз тодішнього соціуму, що дало можливість з’ясувати, яким чином і з яких причин та чи інша соціальна категорія могла обвинувачуватися владою саме в економічних злочинах (йдеться, зокрема, про категорії приватників, непманів, селян тощо). Більше того, у дослідженні об’єктивно показана спадкоємність оперативної діяльності надзвичайних органів більшовиків від попередніх режимів, чия політика набувала обмежувально-репресивного характеру (у справі, наприклад, продовольчих реквізицій, переслідувань спекулянтів тощо) під впливом Першої світової війни.

Особливий інтерес викликають доробки автора щодо аналізу специфіки роботи органів ВУНК-ДПУ: виявлення критеріїв складання оперативних обліків «економічно неблагонадійних осіб»; дослідження оперативних справ щодо «розробки» іноземних дипломатичних та гуманітарних місій; форм конфіденційного співробітництва негласного апарату органів державної безпеки»; основних методів і засобів (гласних і негласних) здійснення контролю за юридичними особами.

Безумовно, ці авторські підходи аналізу елементів діяльності органів ВУНК-ДПУ часом дискусійні, хоча достатньо професійні. На наш погляд, уперше дослідник намагався з позиції цивільного історика запропонувати ті чи інші визначення або критерії. Це дуже важливо, тому що в сучасній літературі немає єдиного підходу до тлумачення деяких понять, дефініцій. Наприклад, наскільки виправданим є називати органи ВУНК-ДПУ інституціями захисту державної безпеки, а не спеціальними службами.

Серйозним доробком дисертаційної роботи С. П. Ляковської, як вже зазначалося, є матеріали статистичного характеру, які використовуються в тексті для підтвердження тих або інших положень та висновків, а також у вигляді 29 додаткових таблиць у прикінцевій частині роботи. Зазначені таблиці, зважаючи на обсяг та характер вміщеної у них інформації, заслуговують на

особливу увагу. Вони містять статистичні дані за період 1927–1929 рр., зокрема, щодо кількості осіб, які, з точки зору досліджуваних С. П. Лясковською силових структур, уважалися “економічно неблагонадійним елементом”; видів злочинів, які владою визначалися саме як економічні; частки “економічних злочинців” серед усіх “політично неблагонадійних”; кількості відповідних кримінальних справ різних категорій. Таблиці містять дані й про соціальний стан, освітній рівень та партійну належність громадян, які обвинувачувалися чекістами в економічних злочинах.

У цілому дисертація виконана на високому науково-теоретичному рівні, є цілком завершеною працею, її автор на належному науковому рівні аналізує й узагальнює емпіричний та теоретичний матеріал, демонструє добру обізнаність та кваліфікаційну спрямованість під час дослідження.

Структура роботи логічна, виклад дисертаційного матеріалу послідовний. Результати дослідження пройшли широку апробацію на міжнародних і українських науково-практичних конференціях.

Основні концептуальні ідеї та теоретичні положення дисертації відображені у 40 наукових працях, в т.ч. у 2 монографіях, 30 статтях у фахових наукових виданнях.

4. Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження.

Практичне значення дисертації полягає у можливості застосування матеріалів дослідження для написання спеціальних лекційних курсів, присвячених історії України радянської доби. Результати дослідження можуть бути застосовані при написанні історії спеціальних служб України, курсів з оперативно-розшукової діяльності.

Окремі положення дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях, були представлені для обговорення на «круглих столах: «Роль органів державної безпеки в Україні: історія, структура, функції» (м. Київ, 2013 р.), «Роль і місце спецслужб в історії українського державотворення» (м. Київ, 2014 р.).

5. Оцінка оформлення дисертації та змісту автореферату.

Дисертація та автореферат оформлені згідно з вимогами МОН України.

Зміст автореферату повністю ідентичний основним положенням дисертації. Висновки аргументовані. В роботі надані змістовні пропозиції.

Повнота викладу отриманих результатів дослідження та їх оформлення можуть бути оцінені як достатні. Робота має завершений характер, висновки і пропозиції достатньою мірою розкриті і обгрунтовані в текстовій частині дисертації.

6. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Незважаючи на, в цілому, позитивне враження від цієї роботи, хотілося б зробити декілька критичних зауважень.

1. У вступній частині, актуалізуючи досліджувану проблему, було б доречно зауважити, що теперішня вітчизняна історіографія до певної міри втратила інтерес до історії радянської економіки, що, до речі, не дозволяє сучасним історикам, у цілому, адекватно оцінювати стан економіки на сьогодні з позиції історичної ретроспективи, бо історична наука й досі послуговується комплексом радянських історичних міфів та стереотипів.

2. Зі змісту роботи не зрозумілий вплив московського політичного центру на діяльність саме економічних підрозділів ВУНК-ДПУ УСРР. Можливо, такий вплив необхідно було чіткіше проартикулювати у структурі дослідження. Адже, якщо Україна не була економічно незалежною, економічні підрозділи спецслужб, керованих, як ми знаємо, з єдиного центру, повинні були не лише боротися із злочинами в економічній сфері, але й обмежувати господарську самостійність національної республіки.

3. Є сумніви щодо логіки структурування деяких розділів. Так, у розділі 2 “Організаційно-правові основи діяльності органів державної безпеки у сфері економіки УСРР у 20-ті рр. ХХ ст.”. логічніше було б поміняти місцями підрозділи 2.2 та 2.4. Розкривши специфіку нової економічної політики в усіх проявах та складових, доцільно було б висвітлити кримінально-правову природу порушень та злочинів саме у сфері економіки, від чого перейти до обгрунтування правових засад діяльності органів державної безпеки в цілому й необхідності створення та діяльності саме економічних підрозділів ВУНК-ДПУ зокрема.

4. На наш погляд, дисертантові треба було б запропонувати певну систематизацію, класифікацію форм оперативно-службової діяльності органів ВУНК-ДПУ, таких як: інформаційно-аналітична, організаційно-контролююча, оперативно-розшукова, слідча, та, відповідно, методів і засобів кожної з них.

Наприклад, в оперативно-розшуковій діяльності за методами організаційних засад проведення розшукових дій та оперативно-розшукових заходів можливо визначити агентурне спостереження (за визначенням автора – використання конфіденційного спостереження), зовнішнього спостереження, тобто використання агентів так званої «наружки», спостереження за допомогою технічних засобів тощо.

Одним з методів саме інформаційно-аналітичної роботи спеціальних служб є створення та використання різного роду облікових баз.

Типологію контрабанди як явища можна було б здійснити залежно від видів контрабандного товару, від способу контрабанди, розмірів вартості контрабандних товарів, рівня соціальної її організації. Опис контрабандних проявів і, відповідно, організацію їм протидії варто було б класифікувати за видами або методами.

Систематизація та класифікація, на наш погляд, допомогли б автору більш ретельно впорядкувати історичні факти, події, що викладені в дослідженні.

Висновок про відповідність роботи вимогам МОН України

Утім, поза жодним сумнівом, ці зауваження та рекомендації не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження в цілому. Безперечно, наукові результати та теоретичні положення, які отримала С. П. Лясковська, відкривають перспективні напрями у дослідженні проблематики з історії діяльності надзвичайних органів більшовицького режиму.

З урахуванням новизни, актуальності, важливості одержаних автором наукових результатів, їх валідності та обґрунтованості, а також значної практичної цінності сформульованих положень і висновків, можна зробити висновок про те, що дисертаційна робота Лясковської Світлани Петрівни «Діяльність органів ВУНК-ДПУ УРСР у галузі економіки: політико-

організаційні основи та специфіка (1921–1928 рр.)» виконана на належному

теоретико-методологічному рівні, є самостійним, логічним, комплексним, завершеним дослідженням. Дисертаційна робота і автореферат відповідають вимогам МОН України і пункту 10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а їх автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент –

доктор історичних наук,
доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор Університету
митної справи та фінансів

 В.В.Ченцов

Підпис Ченцова В.В. засвідчує:
Вчений секретар Університету митної
справи та фінансів

Т.М. Брус